

ПИТАННЯ КОНЦЕПТОЛОГІЇ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

УДК 811.111'373

Л. Л. Ємельянова

Специфіка метафоризації концепту “успіх” у моделі “success” як суб’єкт дії

У пропонованій статті поставлене завдання з’ясувати метафоричні закономірності мовного втілення концепту “успіх”. Результатом дослідження став висновок про те, що абстрактне ім’я success у моделі “Success як суб’єкт дії” імплікує гештальт “Success is a living being” з одного боку і “Success is a nonphysical thing” — з іншого.

Ключові слова: концепт, метафорична модель, гештальт, суб’єкт дії.

Когнітивна лінгвістика розглядає метафору як вербалізований спосіб сприйняття і усвідомлення світу, універсальний пізнавальний механізм. Розкриття процесів виникнення і функціонування метафоризації навколишньої дійсності у сучасній лінгвістичній парадигмі визнається одним з найбільш істотних факторів аналізу процесу концептуалізації та категоризації світу в межах певної національної мовної культури.

У статті ми наводимо результати аналізу способів метафоричного усвідомлення лексеми success у системі концепту “успіх”, що має багато культурних і етнічних особливостей, зацікавленість якими людиною в умовах нестабільності сучасних економічних і політичних факторів виявляється особливо значущою, чим і пояснюється актуальність нашого звертання до цієї теми.

Об’єктом дослідження стали метафоричні конструкції, що вербалізують досліджуваний концепт, тобто виявлені метафоричні закономірності його мовного втілення.

Матеріалом для дослідження послужили відомості тлумачних, ідеографічних, синонімічних словників американського варіанту англійської мови, а також приклади з творів американських авторів літературно-художньої та публіцистичної спрямованості, які містять метафори, що об’єктивують концепт “успіх” у моделі success як суб’єкт дії.

Історія вивчення досліджуваної проблеми метафоризації концептів ґрунтується переважно на теорії концептуальної метафори, запропонованій американськими лінгвістами-філософами Дж. Лакоффом та М. Джонсоном. Головна перевага їхніх праць полягає в тому, що вперше метафорика в мовах представлена не як зібрання випадків перенесення імені, об’єднаних загальним принципом семантичної деривації, але внутрішньо розрізнених, а в більш упорядкованому вигляді — згрупованих у блоки метафоризації, що організуються за допомогою так званих базових концептуальних метафор [6: 258].

Кожна концептуальна метафора, на думку Дж. Лакоффа та М. Джонсона, відображає частину життєвого досвіду культурного суспільства і має індивідуальне історичне тло, яке показує соціокультурну залежність кожної метафори окремо. Самий же процес метафоризації розглядається як перенесення з області-джерела на область-мету, тобто розуміння однієї області відбувається крізь призму іншої [17]. Інакше кажучи, “метафора — це не просто феномен мови, але й повсякденна концептуальна реальність, коли ми думаємо про одну сферу в термінах іншої” [7: 71].

М. Джонсон у книзі “The Body in the Mind” робить висновок, що концептуальна метафора є відносно стабільним мовним формуванням. Він пояснює це тим, що всі люди мають приблизно однакові сфери фізичного досвіду. Метафорична проекція полягає у перенесенні фізичного досвіду на сферу нефізичного, абстрактного досвіду. Оскільки всі мовці в окремо узятій культурі мають більш або менш ідентичний досвід, то й розуміння досягається за допомогою метафори [15].

Наша концептуальна система містить досить численний набір конвенціональних метафоричних проекцій, які ніби “вбудовані” в повсякденне мислення, легко викликаються у свідомості

мовців і є невід'ємною частиною парадигми культури носіїв мови, через що усвідомлюються членами мовного колективу як буквальні. Конвенціональні метафори як закріплені у свідомості зразки концептуальних відповідностей між областями полегшують процеси мислення, надаючи експерієнціальний контекст, у межах якого знову сприйняті абстрактні концепти і поняття можуть бути адаптованими й адекватно зрозумілими. Мережа метафор, які таким чином, знаходяться в основі розумових процесів, утворює когнітивну карту концептів, організовану для того, щоб помістити абстрактні поняття і знов отриманий досвід у вже осмислену практику взаємодії суб'єкта із зовнішнім світом [4: 9–10].

Обрання тих або інших метафор при побудові моделі світу здебільшого зумовлене нашою тілесною організацією і культурою. Саме ці два фактори — фізичний досвід взаємодії з навколишнім світом і культурна своєрідність — визначають специфіку категоризації світу людиною.

Когнітивна роль метафори як невід'ємної частини повсякденної мови виявляється в незвичайній систематичності метафоричних семантичних перенесень як лінгвістичних реалізацій концептуальних метафор. Тому на підставі аналізу і систематизації мовних метафор ми досягаємо глибинні закономірності людського мислення [4: 10–11].

В основі когнітивної концепції метафори лежить теорія “лінгвістичних гештальтів”, запропонована Дж. Лакоффом.

У концепції Дж. Лакоффа мислення, сприйняття, емоції, процеси усвідомлення, рухова діяльність і мова вважаються організованими в категоріях одних і тих же типів структур, які називаються гештальтами [17: 359]. Сам термін “гештальт” (від нім. *Gestalt* — фігура, форма, структура) запозичений з психологічних теорій, що отримали назву “гештальтпсихології”. Це не перший досвід використання такого поняття в лінгвістиці. Так, Б. Л. Уорф у роботі 1940 р. спробував показати, що отримання складової основи в мові шоні підпорядковане гештальтним принципам [цит. за: 1: 65].

Термін “гештальт”, на думку самого Дж. Лакоффа, нагадує поняття, що вживається в гештальтпсихології, проте багато в чому відрізняється від останнього [3: 361]. У роботі “Лінгвістичні гештальти” він наводить досить широке тлумачення цього поняття. Основними моментами такого визначення є: гештальти одночасно цілісні й аналізовані, вони складаються з частин, але не зводяться до сукупності цих частин; гештальт може бути зв'язаний зовнішніми відносинами з іншими гештальтами або знаходитись у відносинах опозиції до іншого гештальту; гештальти можуть перетинатися; у гештальтах повинні розмежовуватись прототипові й непрототипові властивості; гештальти — це структури, що вживаються в процесах: мовних, розумових, перцептуальних, моторних та ін. [3: 359–360].

Лінгвістичні гештальти за Лакоффом можна розглядати як спосіб співвіднесення значень з поверхневими формами, при цьому лінгвістичні гештальти містять кілька типів властивостей — граматичні, семантичні, фонологічні, функціональні [3: 360–366].

Завдяки когнітивному спрямуванню термін “гештальт” отримав подальший розвиток як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці. Так, наприклад, Ю. Н. Караулов при порівнянні асоціативних полів різних мов і виявленні особливої семантичної організації їх структури називає таку семантичну організацію “семантичним гештальтом” [2: 194]. І. Ю. Марковіна та Е. В. Данилова також використовують гештальтний підхід при структуруванні асоціативного матеріалу. Так, вводиться термін “асоціативний гештальт”, “використовуючи структуру якого в якості інструмента інтерпретації вербальних асоціацій, можна зрозуміти специфіку свідомості, сприйняття світу різних народів” [5: 131].

Під гештальтом Л. О. Чернейко розуміє імплікатуру предикативно-атрибутивної сполученості абстрактного імені як прихованих проєкцій абстрактної сутності на конкретне явище, зримих фізичних форм метафізичного абстрактного [8: 81]. Запропонований нею метод концептуального аналізу абстрактного імені ґрунтується на буквальному прочитанні, у першу чергу дієслів фізичної дії, що з ним сполучаються [9: 289]. Проєкції розумовоосягненої (абстрактної) сутності на емпірично осягнені (зорові) явища розкриваються крізь дієслівну сполучуваність абстрактного імені, а на емпірично осягнені властивості — крізь атрибутивну.

Абстрактні імена крізь сполучуваність представляють сутність, що стоїть за ними і як активний об'єкт дії (агент) здебільшого в акті персоніфікації (уособлення), і як об'єкт впливу в акті реіфікації (опредмечування) [9: 291], а також як предикат метафоричної дефініції.

Сполучуваність імені є зовнішній, поверхневий вияв його глибинних асоціативних контурів, які складаються з імпліцитних субстантивних лексичних параметрів. Такі параметри можна назвати гештальтами абстрактного імені. Стратегія його — в описі структури мовного знання, тобто уявлень носіїв мови, прихованих в імені, які розкриваються в його сполучуваності [9: 295].

У нашій роботі ми, спираючись на цю теорію, проаналізували концепт "успіх", в основі якого лежить експлікація гештальтних структур, що випливають із сполучення імені *success*. Припускається, що метафоричне усвідомлення цього концепту дозволить нам крізь призму концептуальних метафор (гештальтів) більш повно розкрити структуру концепту і побачити, у вигляді яких метафор реалізується цей концепт у мовленнєвій культурі американців.

Звісно, "исчислить все гештальты имени, свойственные языковому сознанию в целом, — вряд ли выполнимая задача. Она становится вполне реальной, если очертит некоторый массив культурно значимых текстов, где обнаруживаются как обыденные представления носителей языка о том или ином явлении, так и научные. Очевидно, что концепт имени должен структурироваться, моделироваться с опорой на обыденные представления носителей языка. В таком случае полученная модель концепта сможет служить фоном для анализа представлений научного, философского и поэтического (художественного) сознания, отражающих нетривиальный взгляд на вещи" [9: 306].

Повсякденні уявлення носіїв мови можна побачити не тільки в діалогах драматургічних творів або побутових розмовах, але й в деяких публіцистичних текстах, зокрема в газетних телеінтерв'ю, а також у статтях на актуальні теми. Тому матеріалом для виявлення гештальтів послужили ті художні твори американських письменників, популярні американські журнали, газети, які використовувалися в контекстуальному аналізі імені *success*.

При аналізі матеріалу ми з'ясували, що найбільш частотну сполучуваність становить поєднання імені *success* і дієслова. Проте ми аналізували також і сполучення імені *success* з іншими частинами мови. В одних контекстах концепт "успіх" може бути суб'єктом (агентом), в інших — об'єктом (пацієнтом) дії, у третіх — предикатом метафоричних дефініцій. Однак зазначимо, що "для восстановления гештальтов, из которых складывается концепт имени, разделение актантов при глаголе существенной роли не играет, поскольку важен имплицитный вспомогательный субъект метафоры, выводимый из буквального прочтения глагола" [9: 310].

Кількість прикладів із суб'єктами і об'єктами дії, а також з предикатами метафоричних дефініцій, приблизно однакова, значно менше прикладів, в яких ім'я *success* виступає в ролі основного суб'єкта генетичної метафори. З іншого боку, концепт "успіх", номінований ім'ям *success*, може сприйматися як живий предмет (акт персоніфікації), так і неживий (акт реіфікації, за Л. О. Чернеїко). Далі ми перейдемо до опису концепту "успіх" як суб'єкта, об'єкта дії, предиката метафоричної дефініції, а також в атрибутивних сполученнях.

Як суб'єкт дії (агент) ім'я *success* імплікує персоніфіковані гештальти. Згідно з нашим матеріалом, найбільш частотним є гештальт персоніфікації "*success is a living being*".

"Успіх" пересувається у просторі і часі:

... *he's well aware of the dangers of growth for a studio whose successes came out of a lean structure...* [24: 5];

... *thus success came to John Adams...* [22: 453];

... *Tot believed all success came from hard work...* [14: 210].

"Успіх" представляє когось /щось у хибному світлі, перекручує, приховує, не показує справжнього стану речей:

Success disguises things that you've screwed up [24: 6].

"Успіх" робить, виготовляє, виробляє щось:

... *but now their success... makes Medicare a less attractive payer than it was a few years ago* [24: 8].

"Успіх" вимагає, наказує:

Success here requires inspiring a suspension of our native skepticism toward things foreign [12: 188].

"Успіх" загрожує комусь:

... *at least not to be threatened by your rather dazzling success...* [13: 63].

"Успіх" псує, — балує когось, тобто "успіх" може бути добрим/поганим вихователем:

And though I don't know him personally, I feel he is my kind of guy — ordinary and unspoiled by his success [13: 34].

“Успіх” дає прибуток у вигляді яких-небудь нагород або просування по службі:

... *success... quickly earned him partner status in the firm...* [23: 473].

“Успіх” висуває вимоги до когось і монополізує щось:

It was obvious that Stephen's success, and the demands it placed on him, could monopolise his life... [23: 473].

В останньому прикладі пряме прочитання предикатів при суб'єкті *success* показує наявність прихованого агенсу — “загарбника”, що висуває свої вимоги.

“Успіх” впливає на когось:

... *Denzel's effervescent mood likely is influenced by the success...* [12: 32].

“Успіх” може позбавити когось життя:

... *a success that will kick the breath out of everyone* [20: 40].

Буквально цей вислів означає “вбити дихання з когось”, фігурально — “витрясти душу”. У наведеному прикладі фразеологізм з дієсловом *kick* передбачає наявність активного діяча, руйнівника, ворога, бандита, зрештою, вбивцю. На підставі цього можна конкретизувати гештальт *success is a living being* як *success is a destroyer*.

“Успіх” накладає відбиток на когось, буквально, ставить печатку:

... *her success stamped on her unmistakably* [20: 4].

“Успіх” засмучує когось:

... *her success no longer embarrassed her...* [20:30].

“Успіх” здобуває перемогу:

... *the success won him repatriation* [21: 646].

“Успіх” зростає або зменшується:

In the early 1950's Toby Temple's success was growing [18: 99];

... *success was decreasing for a number of reasons* [14: 199].

“Успіх” дозволяє або не дозволяє комусь щось робити:

... *his success did not allow him to be a bystander* [10: 366].

Людина може знаходитись під захистом “успіху”:

He had been protected... by his position and success [10: 335].

“Успіх” компенсує комусь які-небудь втрати:

... *no amount of personal success in his own world could ever compensate for the eternal loss...* [16: 74].

“Успіх” позбавляє чогось важливого (букв. віднімати).

... *Zachary's success did not subtract something essential from his own life* [16: 75].

У нашому матеріалі зустрівся контекст, в якому ім'я *success*, як суб'єкт дії, сполучається з дієсловом *well*, яке має основне значення *to flow or rise to the surface and spill over* [25], що передбачає наявність агенсу — неживого предмета. Виходячи з контексту: *The enormous success of his afternoon welled up, like a promise that everything would be all right*, концепт “успіх” має ознаку неживого предмета з властивостями текучості. Звідси можна вивести гештальт “Success is water” — “Успіх — вода” з усіма асоціаціями, що випливають звідси, наприклад такими, як “успіх ллється, успіх переливається через край, успіх просякається крізь пальці” тощо.

Предикатом імені *success* може бути побутове дієслово, що прирівнює “успіх” як абстрактну сутність до якої-небудь іншої абстрактної або конкретної сутності. Так, наприклад, у контексті: *No matter that he was one of the top newscasters in the nation no matter that people nocked for his autograph everywhere they went, John always seemed to feel that his success was an ephemeral thing, that any day it could be over, that they might replace him, that the ratings could change his life* [19: 11] “успіх” прирівнюється до ефемерної сутності, з чого можна зробити висновок, що “успіх” недовговічний.

Таким чином, абстрактне ім'я *success* у сполученні з дієсловами в моделі “*success* як суб'єкт дії” позначає гештальт, з одного боку, “*success is a living being*” / “успіх — жива істота”, який становить собою архетип (інваріант кількох гештальтів), або більш абстрактне представлення концепту [8: 306], і який зазнає подальшої конкретизації: успіх — гість, успіх — руйнівник, успіх — бандит, успіх — вбивця, успіх — злодій, успіх — переможець, успіх — захисник, успіх — загарбник, успіх — монополіст, успіх — покровитель, успіх — вихователь, успіх — працівник тощо. Прихованим агенсом концептуальних метафор у цьому випадку є людина, яка *comes, disguises, makes, requires, threatens, spoils, earns, monopolises, influences, kicks the breath out of, stamps, embarrasses, wins, grows, allows, protects, compensates, subtracts*. З іншого боку, ім'я *success* у сполу-

ченні з дієсловами в цій же моделі позначає гештальт “успіх — неживий предмет” / “*success is a nonphysical thing*”, або в термінах онтологічних метафор, “*success is an entity or substance*”, який становить собою архетип, який можливо далі конкретизувати. У нашому дослідженні — це “успіх — вода”, “успіх — ефемерна сутність”.

Підводячи підсумок, можна сказати, що концепт “успіх” в моделі “*success* як суб’єкт дії” становить собою “калейдоскопічну” картину, що складається з великої кількості гештальтів персоніфікації, а також реіфікації, виявляючи при цьому антропоцентричність як провідну ознаку концепту “успіх”. Крім того, потрібно підкреслити, що при метафоризації ім’я *success* відбувається його граматична та лексична перекатегоризація.

Отже, гештальти як концептуальні ознаки “успіху” фіксують уявлення американців про цей концепт, що склалися історично протягом тривалого часу їх становлення як етносу і відображують національно-специфічне ставлення до цього явища дійсності.

1. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // Вопр. языкознания. — 1994. — № 4. — С. 55–68.
2. Караулов Ю. Н. От структуры ассоциативного словаря к структуре языковой способности // Вестник Российского ун-ва Дружбы народов. — Сер. Филология. Журналистика. — 2000. — № 5. — С. 194–206.
3. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 10: Лингвистическая семантика. — М.: Прогресс, 1981. — С. 350–368.
4. Липилина Л. А. Когнитивные аспекты семантики метафорических инноваций: (На материале существительных, появившихся в соврем. англ. яз. за последние 30 лет) / РАН, Ин-т языкознания. — М., 1998. — 24 с.
5. Марковина И. Ю., Данилова Е. В. Специфика языкового сознания русских и американцев: опыт построения “ассоциативного гештальта” текстов оригинала и перевода // Языковое сознание и образ мира: Сб. статей / отв. ред. Н. В. Уфимцева. — М.: РАН, Ин-т языкознания, 2000. — С. 116–132.
6. Никитин М. В. Метафора: уподобление vs. интеграция концептов // С любовью к языку: Научн. сб. — М.; Воронеж: ИЯ РАН, ВГУ, 2002. — С. 258–269.
7. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: сходства и различия в теориях и целях // Вопр. языкознания. — 2001. — № 2. — С. 68–78.
8. Чернейко Л. О. Гештальтная структура абстрактного имени // Филологические науки. — 1995. — № 4. — С. 73–83.
9. Чернейко Л. О. Лингво-философский анализ абстрактного имени. — М.: Языки славянской культуры, 1997. — 320 с.
10. Archer J. Kane and Abel. — N. Y., 1981. — 477 p.
11. Clare S. Sweet Temptation. — N. Y., 1982. — 304 p.
12. Esquire. — September. — 1995. — 200 p.
13. GQ. — June. — 1998. — 286 p.
14. Gregory M. Privileged Lies. — N. Y., 1993. — 393 p.
15. Jonson M. The Preconceptual Basis of Experimental Metaphor. — Carbondale: Department of Philosophy, Southern Illinois University, 1987. — 764 p.
16. Krantz J. I’ll take Manhattan. — N. Y., 1986. — 440 p.
17. Lakoff G., Jonson M. Metaphors We Live. — Chicago: University of Chicago Press, 1999.
18. Sheldon S. A Stranger in the Mirror. — N. Y., 1976. — 241 p.
19. Steel D. Perfect Stranger. — N. Y., 1981. — 393 p.
20. Steel D. Family Album. — N. Y., 1985. — 399 p.
21. Stone I. The Agony and the Ecstasy. — N. Y., 1963. — 774 p.
22. Stone I. Those Who Love. — N. Y., 1967. — 652 p.
23. Stone I. Room-mates. — N. Y., 1985. — 562 p.
24. USA Today. — February 19. — 2001.
25. Webster’s Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. — N. Y. /Avenel: Gramercy Books, 1994. — 1567 p.

L. L. Yemelianova

THE CONCEPT “SUCCESS” AS AN OBJECT OF LINGUAL-CULTUROLOGICAL RESEARCH

The purpose of the article is to establish metaphoric regularities of language realization of the concept “Success”. As a result we have come to the conclusion that the abstract noun “Success” in the pattern “Success as the subject of action” implies the Gestalt “*Success is a living being*” on the one hand and “Success is a nonphysical thing” on the other.

Key words: concept, metaphorical pattern, Gestalt, subject of action.

Л. Л. Емельянова

**КОНЦЕПТ “УСПЕХ” КАК ПРЕДМЕТ ЛИНГВО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО
ИССЛЕДОВАНИЯ**

В статье поставлена задача выявить метафорические закономерности языкового воплощения концепта “успех”. Абстрактное имя *success* в модели “Success как субъект действия” имплицитно гештальт “Success is a living being” с одной стороны и “Success is a nonphysical thing” — с другой.

Ключевые слова: концепт, метафорическая модель, гештальт, субъект действия.